

EL MONTSEC ENTRE LA SERRA I LA VALL: PERCEPCIÓ DEL TERRITORI I CONSTRUCCIÓ D'UN PAISATGE A L'EDAT MITJANA

Marta Sancho i Planas
Grup de Recerca d'Arqueologia Medieval i Postmedieval.
Universitat de Barcelona

Introducció

Quan s'interroguen les fonts medievals a la recerca d'informació sobre el paisatge, el territori i el seus usos, sovint es cau en la temptació de pensar que és possible fer-ne una fotografia fidel que podrem sobreposar a la realitat geogràfica actual. Disortadament això no és possible i la nostra aproximació no pot anar més enllà d'un trencaclosques en el que les dades escrites i les evidències arqueològiques deixen molts buits que només es poden omplir amb la intuïció històrica. Malgrat aquestes limitacions, les hipòtesis que es desprenen d'aquests treballs són fruit de l'esforç investigador, i resulten molt útils per apropar-nos a la realitat d'aquells homes i dones que visqueren en els segles medievals.

El nostre treball parteix del caràcter rural de l'economia medieval: agricultura, ramaderia i explotació dels recursos que ofereix el territori, ja siguin minerals, vegetals o animals. Aquests són els trets que caracteritzen l'activitat productiva de l'Edat Mitjana. De l'èxit d'aquesta activitat depen la supervivència del col·lectiu humà que ocupa i explota un determinat territori. Les tècniques aplicades en la producció i la seva adaptació a les

característiques del terreny i als recursos existents, defineixen les estratègies de producció i el paisatge que s'en deriva. Entenem, doncs, el paisatge com el producte resultant d'un determinat entorn natural sobre el que s'apliquen unes estratègies productives que el transformen fins a adequar-lo a les formes de vida pròpies d'un període determinat.

El territori, entès com a suport geogràfic d'un indret determinat, es transforma en paisatge per l'acumulació d'estratègies de producció aplicades durant segles pels diferents grups humans que ocuparen aquell indret. El paisatge és, doncs, un element antròpic esculpit sobre un suport natural i és en el seu estudi on millor es fusionen les ciències de la natura i les humanes.

FIG.:1 Vall de la Noguera Pallaresa

El caràcter acumulatiu de l'acció antròpica sobre un territori permet la conservació de determinats elements del paisatge que tenen el seu origen en èpoques passades. La seva identificació sobre el terreny requereix una anàlisi arqueològica en la que és possible definir cronologies relatives que ordenen els diferents elements de més antics a més moderns. La documentació ens aporta informació diversa sobre l'ús de l'espai tot i que resulta incompleta i sovint poc concreta. En algunes ocasions, les característiques d'aquests elements i les dades extretes de les fonts escrites, ens permeten precisar una cronologia absoluta a partir de la qual podem

aproximar millor la cronologia d'altres elements interrelacionats. És així com anem construint la història del paisatge.

Tot i que no formen part d'aquest estudi, no podem oblidar les dades que ens aporten les tècniques analítiques que estudien el paleopaisatge. Les anàlisis de polen, de carbons o de llavors localitzades en estrats arqueològics o en sodejos, poden dibuixar una seqüència de la cobertura vegetal, molt útil per a una recerca sobre l'evolució del paisatge. Disortadament no disposem encara d'aquest tipus d'anàlisis pel territori objecte del nostre estudi però sí que disposem de dades sobre l'evolució del paisatge en certes zones de Catalunya que ens poden servir d'orientació general¹.

Estratègies de producció i explotació del territori a l'Edat Mitjana

Activitat agrícola

Si ens centrem en l'Edat Mitjana i en les seves estratègies de producció, hem de destacar, en primer lloc el seu caràcter d'autoabastiment domèstic. En la mesura de les seves possibilitats cada casa produïa tot allò que necessitava

---

¹ Disposem de diverses publicacions sobre aquests tipus d'estudis paleoambientals entre els que destaquem els següents:

BOLOS, J., 1982: "Anàlisi pol.línica i història medieval. Aportació al coneixement del paisatge pirinenc durant l'edat mitjana" a: *Quaderns d'Estudis Medievals*, pàgs. 635-638. Barcelona

RIERA, S. / ESTEBAN, A., 1994: "Vegetation history and human activity during the last 6.000 years on the central Catalan coast (nortestern Iberian Peninsula)" a: *Vegetation History Archeobotany*.

PALET, J.M. / RIERA, S., 2000: "Evolución y antropización del paisaje en zonas de baja montaña mediterránea: Estudio arqueológico y paleoambiental de los sistemas de terrazas en la sierra litoral

per subsistir i reproduir-se. La documentació ens deixa veure l'estructura dels masos: les terres de secà es complementen amb les vinyes i els horts. Els drets sobre l'ús del bosc eren un valuós recurs tant en la vida diària com en períodes de carències en què la recolecció podia paliar la manca d'altres aliments.

La documentació és clara respecte la tipologia de conreus. Les terres de secà amb sembradures de cereals, dominen el paisatge agrícola i es reserven les terres més assolies per a les plantacions de vinya i, en menor mesura, d'oliveres.

En el fons documental de la colegiata de Santa Maria de Mur², trobem diversos documents en els que es descriu la composició dels masos. De l'any 1267 data l'establiment d'un capmas a favor de Jaume de Sant Llobí fet pel paborde de Mur. La descripció que fa d'aquest mas és força representatiu dels que podem trobar en aquest fons documental:

...damus, concedimus et tradimus vobis Jacobo de Sent-Lobí et uxori vestra Berengaria et vestris in perpetuum totam illam Camp-Masiam, sive lexivum quod fuit den Rog de Sen Fructuos, qua sita est in termino de Muri, cum omnibus hereditatibus dicta Camp-Masiam pertinentibus

---

catalana” a: Análisis *paleoambientals i estudi del territori*, pàgs. 101-117. Cost action G2 European Comuniti. Barcelona.

² *Recopilación y resumen de los instrumentos y papeles que se hallan reconditos en el archivo de la iglesia colegiata de Mur, ordenados por Joseph Marti canónigo regular del Real monasterio de Santa*

ubicumque sint, sive in termino de Mur, sive de Guardia, vel in ceteris aliis locis, videlicet domos, casales, ortos, ortales, agros, terras, vineas, canamares. Linares, riguum et irriguum, cultum et incultum, et omnia que ad jam dictam Camp-Masiam pertinent vel pertinere debent quoquomodo.

Papeles de Mur, núm. 27

Prop del riu les infraestructures hidràuliques, sovint relacionades amb els molins fariners, ens dibuixen un paisatge dominat per l'horta i per la presència de plantes tèxtils com ara el lli i el cànem. L'explotació d'aquest darrers recursos estaria a mig camí entre l'agricultura i la recolecció donat el seu caràcter inicial de plantes silvestres.

L'any 1168 el comte Arnau Mir fa donació de la "ínsula"³ i concedeix la facultat de construir-hi molins a Joan de Mur. La donació afecta una zona propera a la Noguera Pallaresa i en les afrontacions apareixen dues importants infraestructures hidràuliques, un reg i una cèquia:

Sunt affrontaciones jam dicta Insula, de oriente Nogera; ex alia parte ipsa verneda comitale, et riga de Benavent; ex alia parte acequia de Santa Maria de Mur...

Papeles de Mur, núm. 25

Maria de Bellpuig de las Avellanas, en 1794. Coneguts com a Papeles de Mur i conservats a la Biblioteca de Catalunya. A partir d'ara citats com a Papeles de Mur.

Els capbreus ens informen sobre els censos que havien de pagar els ocupants dels masos. Entre els productes que hi apareixen, dominen els cereals i el vi, la qual cosa ens dona la pauta sobre les preferències dels senyors alhora de rebre els pagaments dels pagesos. Aquestes exigències senyorials influeixen en les estratègies de producció en la mesura que obliguen a conrear determinats productes per a satisfer els pagaments. No és, doncs, la llei del mercat la que condiciona la producció sino les imposicions senyorials.

Ara bé, una explotació camperola no es limita a produir cereal i vi. Hem vist com la diversificació és gran i ve condicionada per la política d'autoabastiment. L'horta, la ramaderia, la caça i la recolecció és present en la documentació escrita i es deixa veure en les traces fossilitzades en el paisatge. Les petites terrasses properes als torrents, totes elles dotades d'una senzilla però eficaç infraestructura hidràulica, en són una bona mostra. Els corrals i vedats situats en zones de poc interès per a l'agricultura, així com les terres de pastura, ocupen una gran part del territori estudiat, per no parlar de les grans extensions de bosc i erms on la caça i la recolecció es devien practicar de forma habitual.

La documentació no en parla gaire i, en tot cas, pensem que les dades documentals no reflecteixen el pes d'aquestes activitats en l'economia

---

³ Entenem per "ínsula" una zona propera al riu que és fàcilment inundable.

d'autoabastiment que estem describint. Inclús podem observar com els censos satisfets per conceptes relacionats amb la ramaderia i l'ús del bosc i l'erm, es pagaven amb cereal o vi.

A la vista d'aquestes dades, certament hem de contraposar dues estratègies, la senyorial i la camperola que determinen les formes d'explotació i com a conseqüència, el paisatge que s'en deriva. Tot sembla indicar que en l'estratègia senyorial, prima el cobrament en productes de fàcil conservació i emmagatzematge: cereals i vi. **FIG.2: Graners localitzats...** Productes que, per altra banda, són bàsics en la dieta i amb els que es pot especular alhora de concedir préstecs als pagesos, especialment en cereals, quan aquests no disposen de prou llavor per a sembrar els seus camps. Pràcticament tots els masos deuen una petita quantitat en moneda, el què obliga als pagesos a vendre al mercat una part de la seva producció. Així mateix estan obligats a realitzar certes tasques en benefici del senyor, com ara llaurar, tragar o batre. Dels pagaments en productes ramaders en parlarem en un altre moment.

Un bon exemple serien els pagaments que dèu el mas de Guillem de Coll de Vilamolat, que trobem en el capbreu dels censos i drets del paborde de Mur de l'any 1316:

Item lo Capmas den Guillem de Col de Vilamulat, et den Maurina, fan moltó mayench, un mug de blat mig ordi, mig forment, et 4 sesters de vi, et quista de diners a merce, et jova, et carreg, et batuda quiscun.

Papeles de Mur. Vol II, pàg. 285

Davant d'aquestes exigències, el pagès es veu obligat a dedicar part del seu esforç en la producció de determinat tipus de cereal –ordi i blat- i vi. Així mateix ha de preveure la venda d'una part del seu producte per a obtenir la moneda necessària per a satisfer els pagaments. Òbviament procurarà posar a la venda aquells productes que puguin aportar més fàcilment el diner que necessita.

El què més ens ha sobtat és la manca total de referències a censos pagats amb productes frescos de l'horta. Aquests no formen part dels gustos alimentaris dels senyors que, en alguns casos, podrien cobrir les necessitats amb l'explotació directa de parcel·les d'horta. En la documentació de Mur apareixen citats horts comtals: ... *de ipso orto comitale...* (*Papeles de Mur*, núm. 25). En tot cas, la inexistència de pagaments en aquest productes, deixa una porta oberta a les estratègies pageses que dediquen molts esforços en convertir els seus petits horts en veritables terrenys d'agricultura intensiva. Els adobs, el regadiu i la gran varietat de productes que ofereix el conreu de l'horta en totes les èpoques de l'any, converteixen aquestes parcel·les en un dels recursos més productius de l'activitat pagesa.

Tampoc disposem de cap referència a pagaments satisfets amb lleguminoses, les quals poden ocupar terrenys de secà o de regadiu, són fàcilment emmagatzemables i ajuden a recuperar la qualitat dels sòls agrícoles.

En els capbreus no hi trobem referències a pagaments efectuats en oli o olives però sí que ens apareixen en la documentació com a objecte de transacció, ja sigui en donacions, compra-vendes o establiments. És el cas del testament de Berenguer d'Altarriba, senyor del castell del mateix nom, de l'any 1226. En aquest cas s'assenyala el pagament del delme de l'oli conjuntament amb el del pa, el vi i el lli:

Et dimitto predicta ecclesia de Muro omnem decimam panis, et vini, et olei, et lini...

Et dimitto Ecclessia Santa Maria de Moror duos olivares qui ibi sunt ad solanes meliores...

Papeles de Mur, núm. 185

Voldriem cridar l'atenció sobre aquesta precisió en la ubicació del oliverars, situats en la millor solana.

Pel què fa al conreu de la vinya, podem dir que la seva presència és constant en la documentació, tant en les transaccions com en els capbreus en els que el vi apareix sempre com a producte emprat en el pagament de censos. La concentració de vinyes en determinades zones ens indica un cert coneixement de les condicions que afavoreixen el seu conreu; zones seques i assolèïades, aprofitant els pendents orientats a llevant o a migdia. En aquest sentit sembla clar el document de l'any 1214 en el que Alez de Llimiana fa donació d'unes terres a Sant Miquel del Congost entre les que hi figura una vinya. En les afrontacions trobem el següent text:

Et dono pro anima mea vel de parentorum meorum una vinea qui est a Sent..., in capud de ipsa mea vinea un troz, et affrontat de una parte in vinea de Pere de Galiner, de alia in vinea de Pere Carbonel, de tercia vero parte in vinea de nos donatores.

Papeles de Mur, núm. 152

El vi és omnipresent en els censos que apareixen en el capbreu de 1316, del què s'en deriva que no hi havia cap explotació que no disposés de parcel·les de vinya.

Els arbres fruiters -de fruita dolça i seca- apareixen associats a altres conreus, en els horts i vinyes, però en la documentació no s'identifica el tipus d'arbre, excepte en un cas on apareixen nogueres. Generalment es citen

aquests arbres com a *arbores pomiferas et impomiferas* (Papeles de Mur doc. 16), referint-se a arbres de fruita dolça -com ara pomeres, pereres o pruneres- i a arbres dels que no se n'aprofiten els fruits.

En resum, podem concloure que l'activitat agrícola era força diversificada, amb un domini del cereal –principalment blat i ordi- i de la vinya, seguits de l'olivera, configurant, així, la trilogia clàssica de l'àmbit mediterrani. No podem menysprear, però, el conreu de l'horta en petites parcel·les dotades d'infraestructures hidràuliques sovint associades a l'existència de molins fariners. Aquests, són molt nombrosos prop del riu i requereixen la construcció d'unes infraestructures hidràuliques que resulten molt apropiades per a l'acondicionament de parcel·les d'horta. Així mateix trobem citats els arbres fruiters que acompanyen altres conreus i l'explotació de llinars i canemars es realitzava en zones properes a corrents d'aigua on la seva presència era espontània. No disposem de cap referència a lleguminoses tot i que creiem que se'n conrearien.

Activitat ramadera

En una zona com la estudiada en la que bona part del territori no és apta per al conreu, és evident que l'activitat ramadera havia de tenir un pes important en el global de l'economia. Encara en l'actualitat, en les zones més allunyades de la vall de la Noguera Pallaresa, la principal activitat és la

ramaderia. Les traces d'aquesta pràctica són evidents en el paisatge. Nombrosos corrals dispersos en el territori, vedats i passos ramaders definits per murs de pedra seca, en són una bona mostra. La pervivència i continuïtat d'aquesta activitat i per tan de l'ús d'aquestes infraestructures, dificulta establir cronologies clares sobre l'origen d'aquest elements. La seva tipologia constructiva no ens permet, tampoc, precisar una datació.

FIG.3: Mur de pedra seca...

L'existència de pastures, "pascuis" ens apareix en la documentació en les donacions i vendes de territoris àmplis, com ara en la venda del castell de Puigcercós de l'any 1288 (doc. 21 i 22), en l'acta de consagració de Santa Maria de Mur de 1069 (doc.1) o en la confirmació d'una donació feta pel comte de l'any 1175 (doc.2). Sempre, però, es tracta de referències molt poc concretes en les que no s'estableixen límits ni es parla dels ramats que hi podrien pasturar, per la qual cosa no en podem deduir gairebé res. En els mateixos documents es parla de "ferraginale" i "herbaticis" –zones de plantes ferratgeres i d'herba que es poden segar per emmagatzemar-les per a l'hivern. En els establiments de masos sols apareixer el cens que han de satisfer que s'expressa amb els mateixos termes que en la recopilació de censos que figura en el capbreu. Es tracta, per tant, d'una informació indirecta però que ens indica, sense cap mena de dubte, l'existència d'una activitat ramadera intensa.

En el capbreu de 1316, és on trobem concentrada aquesta informació. Cada un dels cent vint-i-un masos capbrevats, ha de pagar una quantitat

determinada en productes ramaders. Domina el moltó –entès com el mascle castrat de l'ovella-, ja sigui *mayench*, viu, sencer o a parts:

Lo capmas de Ginebrell fa moltó viu...

Lo capmas den Guillem del Col de Vilamulat et den Maurina fan moltó mayench...

Lo capmas de Pere de la Torre et de na Ferrera fan V quartes de moltó...

Papeles de Mur. Vol II, pàg. 285

Aquest predomini dels pagaments en ovicàprits ens indica l'existència de ramats d'aquest bestiar repartits per totes les explotacions. Probablement, en la majoria de casos, no es tractaria de grans ramats sino d'un pocs caps de bestiar, suficients per a complir amb els pagaments i per aportar les proteïnes necessàries per al nucli familiar. És important remarcar que en aquests ramats hi hauria un determinat nombre d'ovelles, les quals produïrien diàriament una quantitat de llet amb la que es podrien fer formatges. També se'n consumiria la carn de les ovelles velles i no aptes per a la reproducció i caldria veure què se'n feia de la resta de corders, que podrien anar al mercat o ser consumits directament pel nucli familiar. Les conserves amb oli o els mateixos formatges permetrien conservar i disposar d'aquests aliments durant tot l'any.

De les ovelles se'n treuria la llana amb la que, un cop filada, es farien els vestits per a tots els membres de la família. Els draps de llana apareixen ja en la documentació del segle XI i és molt habitual trobar fuseïoles per filar en els diferents jaciments excavats de la zona, Castell de Mur, Fabregada i Sant Martí de les Tombetes.⁴

*Pannis ex seda, et laneos, atque et lineos...*⁵

Papeles de Mur, doc. 1

Podria ser significatiu que en gairebé tots els casos el pagament d'aquests moltors apareix en primer lloc en el llistat de pagaments, abans que els que s'han de satisfer en cereals i altres productes. Potser ens podria estar indicant el predomini de la ramaderia per sobre de l'agricultura.

En menor mesura trobem representat el porc, principalment en pagaments de pernils. En algunes ocasions s'especifica aquest pagament en cas que es mati el porc:

...et perna si porc mate...

...et l'onzè de porch...

---

⁴ En les memòries d'excavació d'aquests jaciments, es poden consultar les dades referents a aquestes troballes. Actualment està publicada la memòria dels primers tres anys de recerca arqueològica a Fabregada: SANCHO, M. et alii 1997: "*Ipsa Fabricata*": *Estudi arqueològic d'un establiment siderúrgic medieval*. Universitat de Barcelona. Barcelona.

⁵ La referència d'aquesta cita als draps de seda, no implica que se'n produïssin en aquesta zona, tot i que podria suggerir-ho. El fet que la producció de seda es considerés com una bona possibilitat de

El darrer producte ramader que ens apareix són les gallines. Una o dues gallines:

...un pareyl de gallines...

No podem oblidar la producció d'ous de les gallines, pràcticament un per dia durant tot l'any, i la seva importància en la dieta per la seva aportació proteínica i de vitamines. La seva fàcil conservació és un altre aspecte a tenir en compte, encara que no puguin conservar-se a llarg termini, tampoc no es fan malbé amb facilitat.

Llegint el capbreu amb deteniment, es té la sensació que la ramaderia era alguna cosa més que una activitat complementària de l'agricultura, i que en una zona de mitja muntanya com l'estudiada, potser caldria entendre-la com la principal dins l'economia pagesa. Un bon exemple d'això el podem veure en els censos que paga un d'aquests masos capbrevats:

Item, lo capmas de Pere Soler fa un quarter de moltó, et dos sesters dordi de carlania, et perna de porc sin mate, et quista de diners a merce, et sinch fogaces de pa, un sester de forment a sester venal, un

pareyl de gallines bones, et una gallina un an per altre, et menyei dos homes, et jova, careg et batuda.

Papeles de Mur. Vol II, pàg. 285

Les explotacions pageses haurien de disposar, doncs, d'infraestructures adequades per a la ramaderia, corrals, galliners, pastures d'hivern, d'estiu i drets de pas per a accedir-hi, abeuradors i grans espais tancats per a deixar-hi els ramats –els vedats-. Els drets d'ús de les pastures podrien estar relacionades amb l'existència de comunals, els quals no ens apareixen en la documentació consultada per a aquest període, però sí més endavant⁶. La gestió d'aquests comunals dependria del comú d'habitants i podria, inclús, establir lligams i pactes entre diferents comunitats, per tal de disposar de pastures per a tots. Resulta evident l'efecte de la ramaderia en la construcció del paisatge, amb zones tancades, boscos aclarits i poc densos, passos i corrals que definirien les zones de pastures i serien zones d'accés habitual pel bestiar i els pastors.

FIG. 4: Zona de pastures...

Explotació de recursos naturals

És aquest un tema poc estudiat per a època medieval donades les escasses referències documentals disponibles. L'aprofitament de recursos

---

⁶ Sobre els comunals i la seva desamortització veure: BONALES, J., 1999: *Les muntanyes en venda. La desamortització de terres comunal a la Conca de Tremp, 1855-1931*. La Mañana. Lleida.

naturals de tots tipus, va molt lligat a l'exploració dels comunals, dels boscos i de les aigües. La caça, la pesca, la recolecció de fruits i plantes, l'extracció de pedra per a diferents usos... són activitats que es consideren complementàries que difícilment s'especifiquen en els textos escrits. Alguns topònims com la Obaga de Peguera, el Barranc de Carboners la Llosera o Vilamolera, ens indiquen els llocs on es realitzaven algunes d'aquestes activitats.

Disortadament s'ens fa difícil concretar una cronologia precisa tot i que, en algunes ocasions la prospecció sobre el terreny ens pot aportar algunes pistes. Aquest és el cas de Vilamolera, un lloc d'hàbitat agrupat, documentat ja al segle XI, en el que encara es poden observar les marques deixades per una continuada activitat d'extracció de moles de molí. Així mateix, al lloc conegut actualment com el Serrat de la Capella, prop d'Alzina, es poden observar les restes del que havia estat una llosera al costat de la malmesa planta d'una església romànica construïda amb lloses.

FIG. 5: Pedrera per a l'extracció...

Encara que una mica tardà, disposem d'una informació documental que ens indica la recollida –més que extracció- d'or del riu Noguera Pallaresa, en el seu pas pel Congost de Terradets. Es tracta d'un document de l'any 1526 del que només es conserva un resum, pel que es dedueix que el paborde de Mur o el beneficiat de Sant Miquel del Congost, cobraven el delme de l'or que els habitants recollien en la partida de Valentí, situada a l'entrada del dit congost (Papeles de Mur, doc.10).

La resta de dades documentals sobre l'aprofitament d'aquests recursos, es limita a referències molt generals en algunes donacions, en les que es parla de "lignis, et pascuis et aquas" sense precisar com s'explotarien aquests recursos (Papeles de Mur, docs. 16, 25 i 132). Menció apart mereix un establiment de l'any 1303 en el que apareix una "Pexeria" associada a la construcció d'uns molins. Sembla que en aquest cas estariem davant de la construcció d'una zona de cria de peixos de riu, aprofitant les infraestructures hidràuliques relacionades amb els molins (papeles de Mur doc. 30)

Creiem, però, que la migradesa de les dades documentals no ens pot fer pensar en una escassa activitat en aquest àmbit. La raó per la qual no trobem dades escrites, pot respondre a l'escàs control exercit pel poder sobre l'explotació d'aquests recursos, sense oblidar la força que exercirien les comunitats d'habitants per a poder continuar explotant els comunals sense interferències del poder feudal.

Si més no, sembla lògic pensar que la despesa en llenya per a les llars dels habitants del territori deuria ser gran, igual que la de pedra i bigues per a la construcció. Aquests mateix raonament ens porta a pensar en altres activitats menys evidents per a la vida diària però que també es portarien a terme, com per exemple: la producció de carbó i l'extracció de mineral de ferro

per a la farga de Fabregada⁷, l'extracció de moles de la que en tenim evidència en la prospecció arqueològica, la recolecció de tot tipus de fruits de temporada, la caça i la pesca...

Aquestes activitats portarien als habitants de la zona a visitar espais allunyats dels terrenys agrícoles i més aviat propers a les zones de pastures. Per arribar-hi hi hauria camins i cada lloc es coneixeria amb un nom concret, sovint relacionat amb el que allí s'hi podia trobar o fer. Seria el cas del Barranc de Carboners o la Obaga de Peguera citats amb anterioritat. Així, doncs, no quedarien gaires llocs desconeguts o inaccessibles i en tots seria visible la mà de l'home en major o menor grau.

FIG. 6: Obaga del Montsec.

La distribució de l'hàbitat

En un principi tant la documentació com la prospecció arqueològica deixen veure una distribució de la població dominada per l'hàbitat agrupat. A més dels pobles encara habitats en l'actualitat, hem pogut documentar arqueològica i documentalment, un bon nombre de llocs d'hàbitat agrupat de petites dimensions. Seria el cas de Sant Fruitós, documentat ja des de finals del segle X, la vila de Torrenta o de l'Espona –la primera desapareguda en l'actualitat i la segona identificada avui per una masia-. A aquests hem d'afegir

---

⁷ Sobre aquest jaciment podeu consultar la memòria dels tres primers anys d'excavacions a: SANCHO, M. et alii 1997: "*Ipsa Fabricata*": *Estudi arqueològic d'un establiment siderúrgic medieval*. Universitat de Barcelona. Barcelona.

els nuclis habitats encara en l'actualitat i que ens apareixen en la documentació des del segle XI: Alsamora, Moror o Alzina en serien alguns exemples.

Alguns d'aquests llocs d'hàbitat responen al model que J. Bolós anomena pobles oberts o casalers, com seria el cas de Sant Esteve de la Sarga, La Clua, Vilamolera o Fabregada, aquests dos últims, però, disposarien d'un perímetre emmurallat format per les mateixes cases. En amdos casos l'església es troba situada a força distància de la darrera casa.⁸ Altres, com Moror, Castellnou o el Coscó són veritables viles closes, amb algun element fortificat que actua de castell i amb muralles formades per les mateixes cases. Alsamora i Alzina respondrien millor al model de poble castral organitzat a l'entorn d'un castell, amb torre rodona i quadrada respectivament, estratègicament situat en el punt més alt del lloc.

La diversitat dels models que trobem no ens impedeixen, però, destacar alguns elements comuns, com per exemple la seva ubicació sempre a la solana de la vall, en llocs poc aptes per al conreu i amb una visibilitat excel·lent sobre el territori immediat. La comunicació visual entre ells és del tot possible la qual cosa permet un control total del territori i de les vies de comunicació.

L'hàbitat dispers en masos també hi és present encara que en menor mesura. Els de Ginebrell i Formicó els tenim documentats per a la l'Edat Mitjana i encara es poden observar les seves restes sobre el terreny. Altres com Sallamana o La Grisa, tan sols disposem de les restes físiques però no ens és possible establir una cronologia precisa per manca de documentació. Respecte la resta de masos que apareixen citats en la documentació, especialment en el capbreu, creiem que, majoritàriament, es refereixen a explotacions agropecuàries en les que el lloc d'hàbitat es troba inclòs dins de les petites viles documentades.

Cloenda

Encara es aviat per extreure conclusions definitives sobre la pressió humana i les transformacions del paisatge al Montsec a l'Edat Mitjana. Malgrat tot la nostra recerca ens porta a dibuixar un paisatge marcat per una activitat ramadera dominant en les zones mitjanes i altes de la muntanya. Aquesta activitat propiciaria l'existència d'erms, de zones de ferratge i d'un bosc aclarit apta per a les pastures on trobariem infraestructures relacionades amb la ramaderia com ara vedats, carrerades o cabaneres, fites de límits i de passos (cosòls i pilarets), corrals i cabanes de pastor. Tots aquests elements són visibles en l'actualitat sense que sigui possible, per ells mateixos d'establir la seva cronologia.

---

⁸ Veure BOLOS, J.,1998: "Els pobles de Catalunya a l'Edat Mitjana. Aportació a l'estudi de la morfogènesi dels llocs de poblament" a *Territori i Societat*, núm. II, pàgs. 69-138. Universitat de Lleida.

En els llocs més inaccessibles d'aquesta muntanya trobarien un bosc més tancat d'on s'extreuri els recursos forestals (fusta, carbó, pega...). L'aprofitament de minerals i pedra (òxids de ferro, moles de molí, lloses...) es realitzaria en aquells llocs on les característiques geològiques fossin les apropiades i en algunes ocasions propiciarien l'existència de llocs d'hàbitat relacionats amb l'activitat extractiva i de transformació. Seria el cas de Vilamolera o del poble situada al lloc anomenat el Serrat de la Capella i, evidentment, de Fabregada.

Activitats com la caça i, sobretot, la recol·lecció, es desenvoluparien en zones boscoses, erms i llocs on no s'interferís amb la ramaderia ni l'agricultura. En algunes ocasions aquestes activitats derivarien cap a una semiagricultura i semiramaderia com seria el cas del lli, el cànem i l'apicultura.

Les àrees destinades a l'agricultura les trobem en les zones més planes del fons de la vall principal (Noguera Pallaresa) i dels seus afluent (Torrent de Sant Esteve i del Bosc), i en aterraments propers als llocs d'hàbitat aprofitant les poques terres conreables disponibles. Les terres més assolides i ben orientades estarien dedicades a la vinya i, en algunes ocasions a l'olivera. La resta de terres de secà es destinarien al conreu del cereal. Prop dels rius l'horta dominaria el paisatge en petites parcel·les dotades d'una simple però eficaç infraestructura hidràulica. A la vall de la

Noguera Pallaresa, aquestes infraestructures tindrien major entitat i estarien relacionades amb molins fariners, tot i que també en trobem en les petites valls dels afluent.

Pel que fa a la distribució de la població, al Montsec domina l'hàbitat agrupat en petites viles amb algunes mostres d'hàbitat en forma de masos aïllats. Per altra banda, la gran quantitat de nuclis d'hàbitat que tenim documentats o localitzats en prospecció arqueològica, ens permet parlar d'una gran densitat de població en tota la zona estudiada el que suposaria una forta pressió sobre el medi i els recursos disponibles.

Al nostre parer considerem que les activitats productives que podem documentar en una zona de mitja muntanya com el Montsec a l'Edat Mitjana, ens mostren una gamma molt àmplia que trenca amb la idea d'una economia eminentment agrícola que sembla dependre's de la documentació escrita. Pels habitants de la zona, la mateixa necessitat d'autoabastir-se, la capacitat de decidir les estratègies de producció, els seu sistema tècnic i la seva capacitat de treball els portava a explotar tots els recursos disponibles i a explorar el territori fins a l'últim recó, per inaccessible que pugués semblar. El territori s'antropitza, es construeix un paisatge que els habitants entenen i perceben com una font de recursos que cal conèixer i aprofitar, independentment dels lligams institucionals o jurídics que puguin pesar sobre ells i sobre el mateix territori.

Bibliografia

BOLOS, J., 1982: “Anàlisi pol.línica i història medieval. Aportació al coneixement del paisatge pirinenc durant l’edat mitjana” a: *Quaderns d’Estudis Medievals*, pàgs. 635-638. Barcelona.

BOLOS, J.,1998: “Els pobles de Catalunya a l’Edat Mitjana. Aportació a l’estudi de la morfogènesi dels llocs de poblament” a *Territori i Societat*, núm. II, pàgs. 69-138. Universitat de Lleida. Lleida.

BONALES, J., 1999: *Les muntanyes en venda. La desamortització de terres comunal a la Conca de Tremp, 1855-1931*. La Mañana. Lleida.

CASTELLS, J. 1999: *Records de quan feia de pagès*. Garsineu Edicions. Tremp

MARTI, J., 1794: *Recopilación y resumen de los instrumentos y papeles que se hallan reconditos en el archivo de la iglesia colegiata de Mur, ordenados por Joseph Marti canónigo regular del Real monasterio de Santa Maria de Bellpuig de las Avellanas, en 1794*. Manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya.

RIERA, S. / ESTEBAN, A., 1994: “Vegetation history and human activity during the last 6.000 years on the central Catalan coast (nortestern Iberian Peninsula)” a: *Vegetation History Archeobotany*.

SANCHO, M. et alii 1997: "*Ipsa Fabricata*": *Estudi arqueològic d'un establiment siderúrgic medieval*. Universitat de Barcelona. Barcelona.

SANCHO, M., 1999: "Tecnologia i societat entorn de l'any mil en terres catalanes" a: *Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1er mil.lenni*, pags. 353-364. Eumo Editorial. Vic.

SANCHO, M. (2002): "Mur i el seu territori a l'Edat Mitjana" *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*. Universitat de Barcelona. Barcelona. (en premsa).

SOLA, J., (2002): *La muntanya oblidada: Economia tradicional, desenvolupament rural i patrimoni etnològic al Montsec*. Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya. Generalitat de Catalunya. Barcelona. (en premsa).

SORRIBES, R., 1993: *Les indústries tradicionals a les comarques de muntanya*. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

PALET, J.M. / RIERA, S., 2000: "Evolución y antropización del paisaje en zonas de baja montaña mediterránea: Estudio arqueológico y paleoambiental de los sistemas de terrazas en la sierra litoral catalana" a: *Análisis paleoambientals i estudi del territori*, pàgs. 101-117. Cost action G2 European Comuniti. Barcelona.